

SULTAN III. AHMED

Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti

ŞADUMAN TUNCER

TARİH

İstanbul 2023

SULTAN III. AHMED
Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti

Şaduman Tüncer

TİMAŞ YAYINLARI | 5771
Timaş Akademi | 24
Tarih Kitaplığı | 18

AKADEMİK DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Ali Akyıldız
Dr. Kaan Durukan
Dr. Y. Hakan Erdem
Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal

PROJE EDITÖRÜ
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

İÇ TASARIM
Nur Kayaalp

1. BASKI
Ocak 2023, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-4660-7

9 786050 846607

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
f t t timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Çınar Matbaacılık
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han
No: 34 Kat: 5 Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0212) 628 96 00
Matbaa Sertifika No: 45103

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

SULTAN III. AHMED

Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti

ŞADUMAN TUNCER

ŞADUMAN TUNCER

1980 yılında Kastamonu'da doğdu. 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden onur derecesi ile mezun oldu. 2011 yılında *The Ottoman Imperial Festival of 1675: An Attempt at Historical Contextualization* başlıklı teziyle yüksek lisans ve 2022 yılında *Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan III. Ahmed'in Hayatı* başlıklı teziyle doktora derecesi aldı. TÜBİTAK-BİDEB'in desteğiyle 2014-2015'te 1 yıl süreyle *University of London, School of Oriental and African Studies*'te misafir araştırmacı olarak bulundu. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi Tarih bölümlerinde araştırma görevlisi olarak çalıştı. İngilizce ve Fransızca bilen yazarın çalışmaları, erken modern Osmanlı siyasi ve müessesesi tarihi ve biyografi yazımı üzerine yoğunlaşmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

TABLolar / 11

KISALTMALAR / 13

GİRİŞ

PROBLEMLER VE KAYNAKLAR / 15

BÖLÜM 1

ŞEHZADELİĞİ ve TAHTA CÜLÜSU / 29

Doğumu / 30

Sünnet Düşünü / 32

Babasının Yanında Geçen Çocukluk Yılları / 35

Eğitimi ve Yetiştigi İlim Çevresi / 43

Gözetim Altındaki Gençlik Yılları (1687-1703) / 50

Taht Yolunu Açan Olaylar / 58

Tahta Çıkışı ve İlk İcraatları (1703) / 62

BÖLÜM 2

YAKIN SİYASİ ÇEVRESİ / 71

İlk Üç Yılda Beş Sadrazam Değişikliği ve Süreçte Etkin

Yakın Çevre Figürleri / 73

Aranan Asayiş Sağlayıcı: Sadrazam Çorlulu Ali Paşa / 80

İki Ayda Saray Çevresini Ürküten Sadrazam: Köprülüzâde

Numan Paşa / 88

Baltacı Mehmed Paşa'nın İkinci Sadareti ve Prut Seferi / 91

Prut Sonrasının Üç Sadrazamı, Dış Siyasette Yılan Hikâyesine Dönen

Meseleler / 100

Yakın Çevreden Sadarete (Şehid) Ali Paşa, Mora'da Zafer,
Varadin'de Hezimet ve Şehadet / 108
Yakın Çevrenin Yeni Gözdesi Nevşehirli İbrahim, Toprak Kayıpları,
Kamuoyu Hoşnutsuzluğu ve Pasarofça Barışı / 119
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 12 Yıllık Sadaret Başarısı ve
Yoğun İran Gündemi / 135
1730 İsyanı, Nevşehirli'nin Hazin Sonu ve III. Ahmed'in Hal'i / 155

BÖLÜM 3

YAŞAM ALANLARI ve DÜZENLENEN ETKİNLİKLER / 171
Yaşam Alanları, Bunlar Arasındaki Göç ve Binişler / 173
Tertip Edilen Eğlenceler / 226

BÖLÜM 4

RUTİNLERİ, İLGİLERİ ve MİZACI 267
Devlet Protokolü ve Merasimleri / 270
Mübarek Gün-Geceleri İhyası ve Tasavvufu İlişkisi / 299
Bireysel Uğraşları / 313
Mizacı / 357

BÖLÜM 5

AİLE ÇEVRESİ / 381
Kadınları / 382
Çocukları / 397

SONUÇ / 423

KAYNAKÇA / 432

EKLER / 473

DİZİN / 487

ÖNSÖZ

Sultan III. Ahmed: Yakın Çevresi, Günlük Yaşantısı ve Şahsiyeti adlı bu eser doktora tezimin kitaplaşmış halidir ve 1703 ile 1730 arasında 27 yıl saltanat süren Sultan III. Ahmed'i ve etrafındaki dünyayı konu edinmektedir. Amaç, padişahın gerek devrinin belli başlı siyasî olaylarında üstlendiği rolü gerekse etrafındaki siyasî güç odakları ve hanedanının mensuplarıyla ilişkilerini ortaya çıkarmak, diğer taraftan da günlük yaşantısı ve şahsî dünyasını değişik veçheleriyle ele alarak yaşam tarzı ve muhitini belirlemektir.

İşin gerçeği, çalışmanın konusu hayli sancılı bir sürecin sonunda bu hale evrildi. Aslında başlangıçta niyetim, III. Ahmed'in on üçüncü ve son sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) hakkında biyografik bir çalışma yapmaktı. Fakat mevcut literatürde "Lale Devri" adı altında Nevşehirli'nin 12 yıllık sadaretine yüklenen büyük anlamların, bunları sorgulayan umut verici çalışmalara rağmen, kemikleşmiş yargılar halinde hâlâ devir daim ettirildiği gerçeğiyle yüzleştirmede araştırmamın eksenini değiştirdim. Zira III. Ahmed'in tüm saltanatındaki durumu derinlemesine bilmeden, Nevşehirli devrinin hadiseleri ile yönetici kesiminin günlük yaşantısına ve daha mühimi paşanın padişahla ve muhalifleriyle ilişkilerine dair yerinde tespitlerde bulunmak pek mümkün değildi. O nedenle odağımı sadrazamdan devrin padişahına kaydurdum. "Kişi" eksenli bir bakış açısıyla padişahın hayatına yakından bakma gayretine girdim ve kendisinin hemen hemen her konudaki tutumunda, yönelim ve tercihlerinde değişim ve devamlılık unsurlarının izlerini sürdürdüm. Hiç şüphesiz bu gayet yerinde bir karardı; fakat konunun kapsamının genişlemesi kaçınılmaz olarak çok daha uzun soluklu ve meşakkatli bir araştırma ve yazım sürecini de beraberinde getirdi.

Elinizdeki çalışmanın birinci bölümünde III. Ahmed'in yetiştiği muhit yani şehzadelik yılları ve ona taht yolunu açan olaylar konu edildi. İkinci bölümde 1703'te kanlı bir isyanla başlayan 27 yıllık saltanatının başlıca siyasî olaylarında üstlendiği rol ve siyaseti yönlendirici güce sahip yakın çevresindeki figürler ele alındı. Üçüncü ve dördüncü bölümler, III. Ahmed'in yaşam tarzına hasredildi. Padişahın günlük hayat pratikleri, yaşam alanları, eğlence dinamikleri, bireysel ilgileri, rutinleri, devlet protokolü ve merasimlere katılımı incelendi ve bu

alanlardaki tercihlerinin ve tercihlerindeki devamlılık yahut değişimin izleri sürüldü. III. Ahmed'in "aile" çevresinin konu edildiği beşinci ve son bölümde ise öncelikle padişahın kalabalık haremindeki kadın ve çocuklarının tespiti yapıldı; ardından kendisinin gerek bu fertlerle gerekse validesi ve yeğenleri gibi diğer hanedan üyeleriyle ilişkilerine yönelik saptamalarda bulunuldu.

Metin içinde, arşiv belgelerinden yapılan alıntılarda, basit transkripsiyon usulü takip edildi. Belgelerdeki Hicri tarihin, Miladi karşılığıyla birlikte verilmesine gayret edildi. İngiliz arşiv belgelerinde ise devrin Jülyen Takvimi ve arasında 11 gün fark bulunan günümüzün Gregoryen Takvimi birlikte verildi (örn. 7/18 Haziran 1710).

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan kişi ve kurumlara teşekkür etmeden olmazdı. İlk teşekkürüm, tezin yazım aşamasındaki yapıcı ve cesaretlendirici tutumuyla, tıkanığım noktalarda önüme yeni ufuklar açan, bıkmadan usanmadan okuduğu metnimin, yönelttiği doğru ve yerinde sorularla olgunlaşıp elinizdeki hale evirilme serüveninde büyük katkıya sahip danışmanım, Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN hocamadır. Ardından hem araştırma hem yazım aşamasında âdeta gönüllü danışmanlığımı üstlenerek bana yol gösteren, yoğun mesailerine rağmen her dara düştüğümde kapılarını rahatlıkla çalabildiğim ve okuma nezaketinde buldukları tez metnime mühim katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ali AKYILDIZ ve Prof. Dr. Feridun EMECEN'e çok teşekkür ederim.

Uzun doktora sürecinde maişetimi kazandığım, Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki araştırma görevliliği yıllarımda, arşiv ve kütüphane araştırmaları için mesai şartlarında gösterdiği esneklik ve anlayışın yanında, zengin tarih kitaplığını benimle cömertçe paylaşan Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Arif BİLGİN hocama teşekkürü borç bilirim. Aynı kürsüdeki Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ ve Prof. Dr. Ümit EKİN'e tez konuma ilişkin ufuk açıcı sohbetleri ve birincil kaynak temininde esirgemedikleri yardımları için teşekkür ederim.

Öğrencisi olmaktan onur duyduğum ve aynı zamanda geçici görevlendirmeyle 4 yıl çalıştığım İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nın başta, başkanı Prof. Dr. Mahmut AK, Prof. Dr. İdris Bostan ve diğer tüm öğretim üyelerine, bana gösterdikleri yüksek anlayış ve sıcak ev sahipliği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Hayli meşakkatli geçen tez yazım aşamasında varlıklarını ve maddi manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim Doç. Dr. Özgür KOLÇAK, Dr. Özgür ORAL, Dr. Miraç TOSUN, Dr. Sait TÜRKHAN, Dr. Esen SALARCI

BAYDAR, Dr. Seyfullah ASLAN, Dr. Lale UÇAN, Dr. Cem GÖRÜR, Ahmet TEKİN, İsmail Emre PAMUK, Fatma ERDİM, Merve ÇAKIR, Emel SOYER KOLÇAK, Efe YEŞİLDURAK, Nagihan GÖKTAŞ ve Hâcer KILIÇASLAN'a sonsuz teşekkürler.

Araştırmalarımı yaptığım, Kâğıthane'deki Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki arşivin çalışanlarına, Bağlarbaşı'ndaki Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM), 10 ay kaldığım Londra'daki çalışmalarına verdiği destekten dolayı University of London School of Oriental and African Studies (SOAS) hocalarından Prof. Dr. Benjamin Fortna'ya, bu şehirdeki İngiliz milli arşivi olan The National Archives ve milli kütüphanesi, British Library çalışanlarına teşekkür ederim. Daha önemlisi İngiltere'deki araştırma sürecimi, 10 aylık olarak tahsis ettiği 2214-A Doktora Öğrencileri İçin Yurtdışı Araştırma Bursu ile finanse eden TÜBİTAK'A sonsuz teşekkürler.

Son olarak gösterdikleri emsalsiz sabır ve özveriye çok şey borçlu olduğum aileme teşekkür etmek isterim. Tezi savunduğumu göremeyen rahmetli babam Yüksel TOPCU ve canım annem Necla TOPCU'ya, kardeşlerime, bilhassa da Gülbahar ARSLAN'a, değerli eşim Kasım TUNCER ve tezimle büyüyen biricik kızım Zeynep TUNCER'e sonsuz teşekkürler. Bu uzun süreçte verdikleri koşulsuz destek ve üzerimden yüksünmeden aldıkları tüm yükler için onlara minnettarım.

Şaduman TUNCER

Sakarya, 2022

TABLÖLAR

TABLO-1: 1117/1705, 1119/1707, 1133/1721 ve 1142/1729 Yıllarındaki
Göç-i hümayunlar

TABLO-2: Padişahın Saltanatı Boyunca Biniş İçin Kullandığı Mahaller

TABLO-3: Padişahın Davetli Katıldığı Yemek Ziyafetleri

TABLO-4: Padişahın Nevşehirli Öncesinde Katıldığı Lale Donanmaları /
Çırağanları

TABLO-5: Padişahın Nevşehirli Devrinde Katıldığı Lale Donanmaları /
Çırağanları

TABLO-6: Padişahın Davetli Katıldığı Helva Sohbetleri

TABLO-7: Padişahın Kullanımına Tahsis Edilmiş Kitaplar

TABLO-8: Padişahın Çocukları ve Doğum-Ölüm Tarihleri

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
ed.	editör
d.	defter
der.	derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
f.	folyo
haz.	hazırlayan
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi (MEB)
NA	The National Archives
no.	numara
s.	sayfa
sy.	sayı
SP	State Papers
TRveZ	Târîh-i Râşid ve Zeyli
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr.	varak

- vb.** ve benzeri
vs. vesaire
yay. haz. yayına hazırlayan

Bu çalışma, Sultan III. Ahmed'i (1703-1730) ve etrafındaki dünyayı konu edinmektedir. "Kişi" eksenli bir bakış açısıyla padişaha, şahsî dünyası, günlük yaşantısı ve yakın çevresindeki devlet adamları ve hanedan mensupları gibi etkin figürlerle ilişkisinin odağa alındığı bir anlatının başrolü verilecek, dönemin öne çıkan siyasî hadiseleri dışındaki siyasî, ekonomik ve sosyal olaylara yeri geldikçe, gereği kadar değinilecektir. Dolayısıyla ortaya çıkacak metin, "tarihi biyografi" yazıcılığında örneklerine sıkça rastlanan "Filan Kişi ve Dönemi"¹ tarzındaki başlıklarla, ilgili tarihi şahsiyetin, daha ziyade devrinin siyasî-askerî gelişmeleri çerçevesinde ele alındığı çalışmalardan hayli farklı bir mecranın ürünü olacaktır.

Son zamanlarda sayıları giderek artsa da Osmanlı padişahlarının "kişi" eksenli ele alındığı müstakil çalışmalar, ana akım Osmanlı tarih yazıcılığının henüz marjındadırlar. Bunun bir nedeni, eldeki kaynakların tahdit edici mahiyetidir. Padişahların devlet yönetimi ve kamusal imajı üzerinde yazıp çizmeye nispeten izin veren kaynak çeşitliliği, onların hususî yaşantıları mevzu edildiğinde hayli daralır. Örneğin, Asyalı hükümdarlardan Bâbü'r'ün (ö. 1530) samimi bir dille kaleme aldığı 1.000 sayfayı bulan hacimli hatıratı gibi arkasında kendisiyle ilgili ilk ağızdan derli toplu anlatılar bırakan bir Osmanlı padişahı yoktur.² Dolayısıyla, Osmanlı hükümdarlarının günlük yaşamlarında iradelerinin izlerini sürmenin yolu, büyük ölçüde devlet iş ve işleyişine dair mevzuların yer aldığı vekayinâmeler, bürokratik yazışmalar ve malî kayıtlar gibi sayısız birincil kaynağın münderecatından, amaca uygun verileri cımbızla toplamaktan geçer ki bu oldukça meşakkatli bir araştırma süreci demektir.

- 1 İfade şuradan alındı: Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Cogito Selçuklular Özel Sayısı*, YKY, sayı 29, 2001, s. 284.
- 2 Çağatayca aslından pek çok dile çevrilen bu hatıratın Türkçe tercümesi için bkz. Gazi Zahireddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yay., 2006.

Bu anlamda, bazı padişahların önemli-önemsiz her faaliyetinin *sır kâtip*-lerince günbegün kayda alındığı *rûznâme* denilen saray günlüklerinin varlığı büyük bir şanstır.³ Böyle bir diğeri, *hatt-ı hümayun*ları yani el yazısıyla yaptığı yazışmaları günümüze ulaşan padişahların bulunmasıdır.⁴ Bu belgeler, ilgili hükümdarın yönetim anlayışı ve idarecilik yönü yanında, özel yaşantısı, duyu durumu, kişiliği, yaşam tarzı, ilişkileri gibi pek çok hususta içerdikleri ipuçlarıyla eşsizdirler.

Rûznâme ve *hatt-ı hümayun*ların padişahların hususî yaşantılarına ışık tutmaya en elverişli kaynakların başında geldiği rahatlıkla söylenebilir. Henüz az padişah için bu imkâna sahip olursa da bu iki kaynak türünün varlığı, ilgili kişinin portresini ortaya koymayı hayli kolaylaştıracaktır. Bu kaynaklarla metnin ana iskeleti oluşturulduktan sonra tamamlayıcı bilgiler için dönemin diğeri yerli-yabancı gözlemci anlatıları ve resmî kayıtları yeterli gelecektir.

Fikret Sarıcaoğlu'nun yukarıda zikredilen her iki kaynak türünü efektif olarak kullandığı *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*⁵ isimli çalışması, bu türün en bilindik ve ayağı yere basan örneklerindedir. Benzer şekilde Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II* adlı kitapta, 16. ve 17. yüzyıldan toplamda 8 Osmanlı padişahının hayat hikâyesini bu tarihi şahsiyetlerin “olayların örgüsü dâhilinde kaybolmasına”, “metnin siyasi-askeri tarih anlatımına dönüşmesine izin vermeden”, şahsi dünyalarını ve “muhit faktörünü” ön plana çıkararak anlatmıştır.⁶ Devre ait vekayinâme kayıtları ve yabancı gözlemcilerin yazdıklarına ek olarak, o dönem *Filori Defteri* şeklinde anılan padişahların özel hazinesi İç Hazine/Enderun Hazinesi'ne ait kayıtlara başvurarak veri azlığı sıkıntısının üstesinden ustaca gelen yazar, *rûznâmelerin* eksikliğini gidermiştir. Diğeri taraftan Uğur Kurtaran'ın yazdığı *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud*

3 Rûznâme ve Rûzmerre türünün örneklerine dair bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Rûznâme”, DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), İstanbul 2008, XXXV, 278-281.

4 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994, s. 172-183.

5 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

6 Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İstanbul: İSAM Yay., 2016, s. 11.

ve Dönemi (1730-1754)⁷ ile Sultan II. Mustafa (1695-1703)⁸ adlı eserler, söz konusu padişahların kişisel özellikleri ve günlük faaliyetlerine ilişkin başlıklar içerseler de ağırlıklı konu dağılımı açısından, “tarihî biyografi” yazımındaki hâkim anlayışın ürünü gibidirler.

III. Ahmed’in hayatına büyüteç tutulacak olan bu tezde en büyük şans, *hatt-ı hümmâyun*ların çokluğuudur. Daha önemlisi bu yazışmalarında III. Ahmed’in örneğine az rastlanır bir rahatlıkla her türlü hissini muhatabı sadrazamıyla -ki bu çoğunlukla Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’dır- samimiyetle paylaşmasıdır. Böylelikle ondan günümüze “tercüme-i hal” mahiyetinde kıymetli bir evrak yığını kalmıştır. Şanssızlık ise III. Ahmed’in günlük faaliyetlerinin derli toplu kaydedildiği *rûznâme* türü bir esere maalesef henüz rast gelinememesidir. O nedenle Emecen ile aynı yöntem izlenerek padişahın özel hazinesinin gelir-giderlerini gösteren *Ceyb-i Hümmâyun ve Harc-ı Hassa Defteri* şeklinde anılan evrak grubundan yararlanmak ve sunî bir III. Ahmed dönemi *rûznâmesi* oluşturmak gerekti.⁹

Üzerinde kalem oynatılacak tarihî şahsiyetin bir padişah olması, onun hususî hayatı ile devlet adamı kimliğinin getirdiği yükümlülükleri birbirinden ayırmayı iyice zorlaştırır. Bu iki hususun özünde iç içe geçmiş olduğunu, dolayısıyla bir hükümdarın hayatının muhtelif kesitlerindeki tercihlerinin salt bireysel zevk ve arzularının tezahüründen ibaret olamayacağını; zira makamının gerekliliklerinin ağır basacağı zamanların çıkacağını akılda tutmak mühimdir. Bu çalışmada, diğer padişahlar gibi III. Ahmed’in de hareket alanını kısıtlayan sorumluluk ve zorunluluklarının varlığını göz ardı etmeden, hatta tüm bu tahdit edici unsurlara rağmen, onun hayatına günlük yaşamı ve yakın çevresi bağlamında yakından bakmak, onu o yapan hususiyetleri belirlemek hedeflendi.

Bu kapsamda birinci bölümde, III. Ahmed’in yetiştiği muhit yani şehzadelik yılları ve ona taht yolunu açan olaylar konu edildi. Çocukluğunda babası IV. Mehmed’in (1648-1687) sayesinde sürdüğü hareketli yaşam, aldığı eğitim,

7 Uğur Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Ankara: Atıf Yay., 2014. Kitap hakkında bir değerlendirme için bkz. Sadık Müfit Bilge, “Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)”, *Tarih Kritik Dergisi*, (4) 2, Nisan/April 2018, s. 87-98.

8 Uğur Kurtaran, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017.

9 Osmanlı padişahlarının özel hazinesi olan Enderun/İç Hazine hakkında bkz. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Devleti’nin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, 2006, s. 51-56.

babasının ölümü sonrası gözetim altında bir nevi “mahpus” geçen gençlik yıllarında yaşadıkları ve şahit oldukları yani kısaca kişilik inşa süreci ele alındı.

İkinci bölümde, III. Ahmed'in 1703'te kanlı bir isyanla başlayan 27 yıllık saltanatının belli başlı siyasî olaylarında üstlendiği rol ve etrafındaki siyasî güç odakları ele alındı. Padişahın, devrinin hadiselerine dahlinin derecesi ortaya konarken “ayrıntılarda boğulup bireyi ıskalamamak için”¹⁰ özen gösterildi. Bir yandan da siyasî muhitiyle, yani ara ara lafta kalsa da hükümet etme yetkisinin asıl sahibi sadrazamlarıyla ve bu sadrazamları gölgede bırakacak kadar siyaseti yönlendirici güce sahip olabilen yakın çevresindeki kimi “gözde” figürlerle ilişkisi incelendi. Hanedan üyesi, vüzerâ ve ulema; ama en çok da saray çalışanları arasından çıkan bu figürler, güven ve muhabbetini kazandıkları III. Ahmed'i fikirleriyle yönlendirebilmiş isimlerdi. Bölüm boyunca bu “gözde” padişahın üzerinde kurdukları nüfuz, devlet işlerine perde arkasından yön verme becerileri ve merkezi hükümet üzerindeki baskıları ele alındı. Bu şahısların arasından kulvar değiştirerek sadarete yükselenlerin yani fiilî iktidardan mutlak iktidar sahipliğine geçenlerin alttan gelen “potansiyel gözdelere” karşı verdikleri benzer mücadeleler ve III. Ahmed'in etrafında değişik düzlemlerde süregiden bu güç savaşlarında takındığı tutum irdelendi.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ana odak, III. Ahmed'in yaşam tarzı oldu. Padişahın günlük hayat pratikleri, yaşam alanları, eğlence dinamikleri, bireysel ilgileri, rutinleri, devlet protokolü ve merasimlere katılımı konu edildi. Bu hususlardaki tercihlerinin, eğilimleri ve vazgeçilmezlerinin belirlenmesi, tercihlerindeki devamlılık yahut değişimin hem geçmiş dönemlere kıyasla hem de kendi saltanat süresi içinde sorgulanması, varsa kırılma noktaları ve değişimin arkasında yatan faktörlerin tespiti amaçlandı. Bu pratiklerin şekillenmesinde yakın çevresindeki siyasî figürlerin payının açığa çıkarılması önemsendi. Bir yandan da padişahın mizacı, dış görünüşü, karakter yapısı ve sağlık problemleri ele alınarak devlet adamlığı ve yönetim anlayışı hakkında değerlendirmelerde bulunuldu.

Beşinci ve son bölüm, III. Ahmed'in “aile” çevresine ve onlarla ilişkilerine ayrıldı. Bilinen 50 civarında çocuğu ve 15'in üstünde kadınıyla en kalabalık harem dairesine sahip padişahların başında gelen bu ismin gerek haremindeki fertler gerekse validesi ve yeğenleri gibi diğer hanedan üyelerinin yaşamlarına nasıl ve ne ölçüde dokunduğuna yönelik saptamalarda bulunuldu.

10 Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 50, 2017, s. 234, 238.

III. Ahmed'in yaşam tarzı ve muhiti üzerine böylesine kapsamlı bir çalışmayı gerekli kılan faktörlerin başında, 27 yılı aşan saltanatının Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sadaretine denk gelen son 12 yılına (1718-1730), "Lale Devri" adı altında literatürde yüklenen anlamların büyüklüğü ve Emecen'in ifadeleriyle "yerleşmiş ve sorgulanmadan aktarılmış bilgilerden oluşan genel kabullerin"¹¹ çokluğu gelir. Hakikaten Nevşehirli'nin sadaret yılları, 1915 basımlı *Lale Devri* kitabıyla üzerine yapışan algıdan ve ne kitabın yazarı Ahmed Refik'in (ö. 1937) "ustaca kurgusunun" ürünü olan zevk ü safa temelli anlatılardan ne de Osmanlı modernleşmesinin/Batılılaşmasının başlangıcı addedilmekten bir daha kurtulabildi.¹² Eğlence ve lükse düşkünlük, lale çılgınlığı, israf, ahlaki yozlaşma, dünyevileşme, "sekülerleşme" gibi devamı kolaylıkla getirilebilecek olumsuz ton atfedilmiş türlü kavramlarla özdeşleştirildi; bir yandan da gelenekten kopuşun ve Osmanlı Batılılaşmasının/modernleşmesinin başlangıcı sayılarak Batı tarzında bir terakkinin sembolü haline getirildi.¹³

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya elçi gönderilişi, Kâğıthane'de inşa edilen Sadâbâd Kasrı ve çevresindeki yeni yapılaşmalar gibi olgular üzerinden geliştirilen, bu devirde sanat ve mimaride Avrupa'yla müthiş bir

11 Feridun Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 52, 2018, s. 84.

12 Can Erimtan, "Ahmed Refik'in Lâle Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve 'Lâle Devri' Paradigması: Bir Teolojik İma", *Doğu Batı*, 2018, s. 17; Selim Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, 14-17 Aralık 2010, İstanbul, 2010, s. 428. Aslında "Lale Devri" ifadesini ilk kullananın Nevşehirli'nin sadaretini bir şiirinde bu şekilde tavsif eden Yahya Kemal (ö. 1958) olduğu bilinir. Ahmed Refik'in Paris'te görüştüğü Yahya Kemal'den etkilenerek devre bu nitelemeyi yakıştırdığı düşünülür. Refik, Nevşehirli'nin sadareti üzerine önce *İkdam Gazetesi*'nde bir yazı dizisi yayınladı; sonra bunları *Lale Devri* adıyla kitaplaştırdı (Ahmed Refik, *Lale Devri: 1130-1143*, İstanbul: Teshil-i Tabaat Matbaası, 1331). Eserin sadeleştirilmiş bir basımı için bkz. Ahmed Refik, *Lale Devri*, İstanbul: Timaş Yay., 1997.

13 Erimtan, "Ahmed Refik'in", s. 12-13; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih Yazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, sayı 7, Bahar-Yaz 2008, s. 131 vd. Devrin en az üçte ikisini kapsayan İran meselesi ve külfetli İran seferlerinin yok sayıldığı ve barışın hâkim olduğu bir ortam izlenimi verildiği Refik'in anlatısında, Nevşehirli, iyi tanıdığı, gönlünü hoş tutmayı bildiği, "sükûnet ve ahenk içinde kafasını dinlemek" arzusundaki III. Ahmed'i lale çırağını, helva sohbeti gibi eğlencelerle ve Sadâbâd'daki debdebeli organizasyonlarla "zevk ve sanat" içinde yaşatmakta ve bir yandan da "memlekette medeniyet fikrinin" yerleşmesine ve "taassup hislerinin" ortadan kaldırılmasına uğraşmaktadır (Refik, *Lale Devri 1130-1143*, s. 26, 59, 65, 90, vb.).

etkileşime girildiği, özellikle Fransa'dan çok etkilenildiği, yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı elitinin Avrupalıların sadece saraylarını değil, “eğlence ve haz” dolu yaşamlarını da örnek almaya başladığı yönünde Refik'in ortaya attığı görüşler, zamanla kalıplaşmış yargılara dönüştü.¹⁴ “Lale Devri'ni bitiren isyan” olarak kodlanan 1730 Patrona İsyanı'nın söz konusu ahlaki çöküşten ve modernleşme temayülünden duyulan rahatsızlığın dışı vurumu şeklinde yorumlandığı yahut “vaktinden önce gelmiş” modernleşmenin hazin sonu olarak görüldüğü çalışmalar da aynı bakış açısının ürünüydü.¹⁵

Mevcut “Lale Devri” literatürünü ciddi argümanlarla sorgulayan Can Erimtan ve Selim Karahasanoğlu'nun ortaya koyduğu üzere, Refik'in fikirlerinin klişeleşip âdeta “tarihsel gerçekliğe” dönüşerek günümüze ulaşmasında, ideolojilerine uygun buldukları bu kurguyu sorgulamadan devridaim ettiren Cumhuriyet Türkiye'si yazarlarının payı büyüktür.¹⁶ Nitekim gelinen noktada, Türkiye modernleşmesinin menşesine “Lale Devri”ni yerleştirmenin “dayanılmaz cazibesine” karşı koyamayıp savlarını bu yönde ön kabuller üzerinde temellendiren, farklı disiplinlerden (modern Türkiye tarihi, sosyoloji, edebiyat, güzel sanatlar, mimarlık vb.) hatırı sayılır bir araştırmacı kitlesi oluştu. Daha da ilginç bu kitlenin, son 20 yıldır giderek artan aksi yönde görüşlere rağmen, devre yüklenen anlamları tartışmaya açma gereksinimi bile duymadan hâlâ aynı şablonların tekrarlandığı metinler ortaya koymaya devam etmeleridir. Bu noktada, Kasım 2017 gibi yakın bir tarihte düzenlenen uluslararası bir sempozyumun bildirilerinin kitaplaştırıldığı, *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* adlı eser örnek verilebilir.¹⁷ 50'den fazla bildirinin yer aldığı kitapta, “Lale Devri” klişelerini sorgulamaya açan, aşağıda değinilecek araştırmacılara ait görüşlerin dikkate alındığı metin sayısı çok azdır. Diğerlerinde, Nevşehirli'nin sadrazamlık yıllarının aynı alışıldık klişelerle (“eğlence”, “israf”, “şavaşalı hayatlar”, “modernleşme hareketi”, “Batılılaşma süreci”) tavsifi söz konusudur. Hatta gerekli-gereksiz her bağlamda konuyu, bu türden ifadeler içeren kısa girişlerle başlatmak âdetten olmuş gibidir.

14 Can Erimtan, “Sadâbad Algısı: “Lale Devri” ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri, On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, der. Dana Sajdi, çev. Aylin Onocak, İstanbul: Koç Ü. Yay., 2014, s. 69-75; Ahmed Refik, *Lale Devri*, s. 66.

15 Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarih Yazımında”, s. 135-138.

16 Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarih Yazımında”, s. 428; Erimtan, “Ahmed Refik'in” s. 13-16.

17 *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kayseri: Laçın, 2018.

Klişeleşmiş “Lale Devri” söylemlerine itiraz eden araştırmacıların başında, devrin hanedan ve devlet ricalinin gelir-giderleri ile tüketim biçimlerinin tespiti ve ulaşılan rakamların farklı dönemlerle kıyası yapılmaksızın, lüks ve sefahat temelli tavsiflerin abesle iştiğal olduğunu dile getiren Tülay Artan gelir.¹⁸ Bu yolda ilerleyen Selim Karahasanoğlu, Nevşehirli'nin sadrazam sarayına ait masraf kayıtlarını, halefi ve selefi birer sadrazamın benzer kayıtlarıyla karşılaştırarak devrin tüketim alışkanlıklarını incelediği doktora tezinde, İbrahim Paşa'nın sadaret yıllarına “bir lüks tüketim dönemi” denemeyeceği dolayısıyla “Lale Devri” argümanının “efsane”den ibaret olduğu sonucuna varmıştır.¹⁹ Ahmet Refik'ten sonra kemikleşen “Lale Devri” paradigmasının sorunlu yönlerini ortaya koyan Can Erimtan ise bu temel üstünde yükselen literatürü tarih yazımı açısından esaslı bir kritikten geçirdi.²⁰ Yazar ayrıca Sadâbâd Kasrı-Versay Sarayı benzerliğine dair literatürdeki ön kabulleri alt üst eden tespitlerde bulundu. Sadâbâd Kasrı'nı, Safevi mimarisini andıran yönlerini öne çıkararak Sünni Osmanlı ile Şii Safevi arasındaki yerleşik rekabet ve husumette Osmanlı tarafının kendini üstün görme durumunun görsel bir dışı vurumu olarak konumlandırdı.²¹

Yerleşik “Lale Devri” algısına yöneltilen bu türden haklı itirazların bir adım ileriye taşınması, artık “ampirik ölçekli sorgulamaların” ötesine geçilmesi yönündeki öneri ise yakın bir zamanda Feridun Emecen'den geldi. Yazar, 1718-1730 arasındaki zaman dilimini metaforik olarak, aslında birbirinin farklı ölçülerdeki prototiplerinden ibaret olan matruşka bebeklerinin küçük parçasına benzeterek, devri, önce 18. yüzyılın “kendi gerçekleri çerçevesine”, ardından Osmanlı klasik sistemindeki asıl değişimin habercisi addettiği Tanzimat dönemine kadarki 4-5 asırlık “ana omurga” üzerindeki yerine oturarak okumanın gerekliliğini gündeme taşıdı.²² Tanzimat dönemine kadarki bu uzun süreçte, “sıçrayan vakıalara ait” diğer gelişmelerde olduğu gibi söz konusu devrin hadiselerini de “kendi istikameti içerisinde” anlamlandırmanın,

18 Tülay Artan, “18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 304. İngilizce versiyonu için bkz. Aynı yazar, “From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 4: 1993, s. 53-94.

19 Selim Karahasanoğlu, “Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in Ottoman Empire (1718-1730)”, *Binghamton University PhD Thesis*, 2009.

20 Can Erimtan, *Ottoman Looking West?: The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey*, London and New York: I. B. Tauris, 2008.

21 Erimtan, “Sadâbad Algısı”, s. 61-88.

22 Emecen, “Matruşka'nın Küçük Parçası”, s. 81, 85.

devrin olgularına Batılılaşma yolunda döşenen taşlar gibi afaki mülahazalarla yaklaşmaktan çok daha doğru olacağını ifade etti.²³

Benzer bir devamlılık vurgusunu 18. yüzyılın geneli için yapan Edhem Eldem, bu asrın kendi iç dinamikleriyle değerlendirilmekten ziyade, dışarıdan anlamlar kazandırılarak yani 19. ve 20. yüzyılın “Avrupa ilhamlı reformlar” ve “değişim” gibi söylem ve problematikleri üzerinden “geriye yönelik kurguların hedefi” haline getirildiğini ifade etti. Yazara göre, 18. yüzyılda değişim temayülünün diğer dönemlere kıyasla daha fazla belirgin olduğunu öne sürmek de devre “sistemin gerçek manada sorgulandığı”, insicam bozukluğu şeklinde kendini göstermiş bir değişim isnadında bulunmak da pek mümkün değildir.²⁴ Kemal Beydilli’ye göre ise “*yeni bir devrin ve idrakin tam bir teslimiyet ile kabul edildiği dönemecin başlangıcı*” olarak, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasındaki süreç öne çıkarılmalıdır.²⁵

Sözün özü, Osmanlı tarihi çalışmalarında kısa bir “kesitin”, içinden çıkarıldığı “bütün”ün genel hususiyetleriyle birlikte değerlendirildiği daha geniş bakış açılarına duyulan ihtiyaç ortadadır.²⁶ Bu da ancak, bir Osmanlı kurum ve müessesesinin -kastedilen illa mücessem bir yapı değildir- uzun zaman aralıklarında geçirdiği devinime vakıf olmakla mümkündür. Böyle bir biliş halinin gerektirdiği bütüncül bakış becerisi, tarihçinin uzmanlaştığı döneme/çağa ait olgularla yetinmeyip üzerinde kalem oynatacağı mevzunun önceki asırlardaki durumu ve sonrasında aldığı hale dair kafa yorma ameliyesi ile gelişecektir. Aksi halde, yani kısa “kesit” incelemeleriyle varılan sonuçlarda, hata payının artması kaçınılmazdır. Bu arada, tam tersi bir yönetsel yaklaşımda aynı derecede sorunludur. Yani tarihsel olgulara bütüncül bakma telaşıyla insanlığın doğasındaki değişim ve dönüşüm temayülü gözden kaçırılır, “bütün” tamamen yekpare sayılırsa, yukarıda belirtilen “sıçrayan vakıaların”, “atlama taşlarının” ıskalanması ve beraberinde gelen “aşırı genelleştirme” hali de yanlış çıkarım riskini aynı şekilde artırır.

23 Emecen, *a.g.m.*, s. 86.

24 Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, İstanbul: YKY, sayı 19, Yaz 1999, s. 193-5.

25 Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islâhât Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar*, I, sayı 8, 1999, s. 26. Genel Osmanlı tarihi içinde 18. yüzyılın nasıl konumlandırılacağına dair benzer sorgulamalar için bkz. Ali Yaycıoğlu, “Karlofça Âni: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 18, Güz 2021, s. 8.

26 Özlem Çaykent & Sinan Kaya, “Ali Akyıldız ile “Padişah-ı Mecâzi” Kadınlar, Harem ve Tarih Üzerine” (söyleşi), *Toplumsal Tarih*, Mart 2018, sayı 291, s. 63.

Tüm bu hususlar muvacehesinde, bu çalışmanın hem “Lale Devri”nin Osmanlı tarihi içinde yerleştirildiği fazlasıyla ayrıksı pozisyondan hem de 18. yüzyılın, kuşatıldığı paradigmalardan etkisinden çekip çıkarılması sürecinde önemli işlevler göreceği söylenebilir. Nitekim III. Ahmed’in tüm saltanatı, hatta şehzadelik yılları da araştırmaya dâhil edildiği için kabaca 17. yüzyılın son ve 18. yüzyılın ilk 30 yılı olmak üzere yarım asrı aşan bir zaman diliminde Osmanlı sarayındaki padişah merkezli günlük hayat ve patronaj ilişkileri konu edilip değişim ve devamlılık unsurlarının peşine düşüleceğinden -çalışmanın temel amacı bu olmamakla birlikte- Damad İbrahim Paşa’nın sadrazamlık yıllarına has addedilen pek çok hususun hakikaten “nev-zuhûr” olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Yani, Emecen’in önerisi doğrultusunda matruşka oyuncağının küçük parçası, önce bir büyüğünün, III. Ahmed döneminin kendi gerçekleri içine ve ardından daha da büyüğünün- kine yerleştirilmiş olacaktır. Böylece “Lale Devri”nde Osmanlı sarayında günlük hayatı tanzim eden dinamikler, “klâsik hanedan sistemi” algısında 17. yüzyıl başında meydana gelen kırılmayla²⁷ eş zamanlı olarak bir yandan saray çevresindeki güç ve iktidar odaklarının etkisine daha açık hale gelen ve diğer yandan günlük faaliyetlerini gittikçe fazlalaşan oranlarda saray dışına taşıyan Osmanlı padişahlarının yaşam tarzlarına kıyasla bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olacaktır.²⁸

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan arşiv belgeleri, İstanbul’daki *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (BOA) ve *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi* (TSMA) ile Londra’daki İngiliz milli arşivi (*The National Archives*) ve milli kütüphanesinden (*British Library*) temin edildi. Bu şekilde istifade edilen sayısız belgenin bilgisi dipnotlarda verilecektir; ancak hacimsel genişlik, kıymetli içerik ve kullanım sıklığı açısından diğerlerinden ayrılan 3 grup belgeden burada bahsetmek gerekebilir. İlk ikisi, metnin ana iskeletini oluşturmadaki önemlerine yukarıda vurgu yapılan, *hatt-ı hümayunlar* ile *Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterleridir*. Üçüncüsü, İstanbul’daki İngiliz elçilerinin devrin gelişmelerini düzenli olarak ülkelerine rapor ettikleri mektuplardan oluşan geniş külliyattır.

Hatt-ı hümayunlar, Osmanlı padişahlarının kendi el yazılarıyla verdikleri emirleri veya yaptıkları değerlendirmeleri içeren arşiv belgeleridir. İyi bir hattat

27 Emecen, *Osmanlı Sultanları-II*, s. 11.

28 17. yüzyıl başlarındaki kırılmayı müteakip Osmanlı padişahlarının yaşam tarzlarında beliren bu değişimin ayrıntıları, ilerleyen sayfalarda (birinci ve ikinci bölümlerinin giriş kısımlarında) konu edilecektir.

olarak III. Ahmed, okunaklı ve güzel bir hat ile devlet işleri ve kendi şahsî yaşamıyla ilgili hususlarda, bilhassa sadrazamlarıyla mütemadiyen yazışmıştır. Bu yazışmaların büyük bir yekûnunu, *telhîs üzerine hatt-ı hü mâyun*lar, yani sadrazamı tarafından herhangi bir konuda bilgilendirildiği ya da onayının istendiği telhîs kâğıdının üst kısmına yazdığı cevaplar teşkil eder. Yine de *beyaz üzerine* olanlar, yani doğrudan muhatabına hitapla boş bir kâğıda yazdıkları da azımsanmayacak kadar çoktur.

III. Ahmed'e ait tespit edilen 2.000'i aşkın *hatt-ı hü mâyundaki* konu ve olay çeşitliliği araştırmacıya, siyasetten ekonomiye, dış politikadan askerî meselelere, toplumsal düzenden şehir ve saray yaşantısına kadar çok farklı konularda padişah ve dönemine ilişkin orijinal tespitlerde bulunma imkânı verir. Dîvân-ı Hü mâyun'da görüşülen meseleler, elçi kabulleri, devletler arası münasebetler, hudut konuları, sefer hazırlıkları, asker ve iaşe sarfiyatı, lojistik, Yeniçeri Ocağı ve Tersane-i Âmire gibi kurumlara dair meseleler, merkez ve taşrada ortaya çıkan asayiş problemleri, devlet hazinesinin gelirleri, hac yolları, hacıların güvenliği, doğal afetler, yangınlar, imar çalışmaları, yalancı şahitlik, kalpazanlık, defîne arayıcıları gibi sosyal yaşama dair meseleler, kitaplar ve kütüphanelerin durumu, bayram tebrikleri, padişahın çocuk ve kadınlarının gelirleri, sağlık durumları, şehzade ve sultan doğumları ve düğünleri, fetih haberleri, önemli günlerde düzenlenen şenlik, merasim ve alaylar, hediyeleşmeler, padişahın ilgi alanları, boş zaman aktiviteleri, günü birlik gezintileri ve mevsimlik taşınmaları, akla ilk gelen konu başlıklarındandır.

Araştırmacının iştahını kabartacak tüm bu özelliklerine karşın en büyük dezavantajları, kahir ekseriyetinin tarihsiz oluşu ve hangi bağlamda yazıldığıнын yahut muhatabının belirsizliğidir. O yüzden arşiv tasnifçisinin kurşun kalemle belge üzerine parantez içinde attığı tahmini tarihe ihtiyatla yaklaşılması, doğruluğu denetlenmeden bunları kullanmanın büyük yanlışları beraberinde getireceğinin farkında olunması önemlidir. Nitekim alana ait çalışmalarda, bu türden hatalarla sıkça karşılaşılmaktadır. Bir başka mesele, aynı olay üzerine yazılan bir dizi *hatt-ı hü mâyunu* kendi içinde yazılış sırasına sokma zorluğudur. Öyle ki muhtevalarının elverişsizliği nedeniyle bazı belgeler için bu işlem imkansız yakın bir hal alır.

Muhtevastaki kişi ve olaylardan hareketle mümkün mertebe her belgeye, devrin kronikleri veya mühimme defterleri gibi diğer arşiv belgelerinin yardımıyla tahmini tarihlendirme işlemi yapıldı. Bu işlemin ortaya koyduğu önemli bir bulgu, yazışmaların büyük çoğunluğunun III. Ahmed ile 13. ve son sadrazamı olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa arasında geçtiğidir.

Birkaç mecmuada rastlanan *hatt-ı hümâyun sûretleri* yani belgenin aslı değil kâtiplerin temize çektikleri arasında saltanatının ilk yıllarına ait olanlar varsa da²⁹ günümüze bizatihi yazıldığı orijinal kâğıdı ve hükümdarın hattı ile ulaşan belgelerin neredeyse hepsi Nevşehirli'ye hitaben olanlardır.³⁰ İlk sadrazamlardan Baltacı Mehmed Paşa'ya 1711'deki Prut Seferi'nde yazılanlar gibi kaideyi bozanlara nadiren rastlanır.

Büyük çoğunluğu Osmanlı Arşivi'nin Ali Emiri fonu Sultan III. Ahmed tasnifinde bulunan bu belgeleri kuvvetle muhtemel arşiv tasnifçisi, Nevşehirli'den kalma evrak sandıklarından çıkarıp yakın numaralı envantere kaydetti.³¹ Belgelerin arasında Nevşehirli'nin rikâb kaymakamlığı döneminden yazışmalarının da varlığı, bu evrak yığınının onun muhafaza ettiği kayıtların günümüze ulaşmış hali olduğu kanısını kuvvetlendirir.³² III. Ahmed'in diğer sadrazamlarıyla, bilhassa da en muktedirlerinden Çorlulu Ali Paşa ve (Şehid) Ali Paşa'yla yazışmalarının henüz gün yüzüne çıkmamış oluşu büyük talihsizliktir.³³ Özellikle, Nevşehirli'den evvelki damadı, gözdesi ve en yakınındaki

29 Bu şekildeki bir mecmuada (*İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094*) yer alan III. Ahmed'e ait hatt-ı hümâyun sûretleri için bkz. Veysel Sekmen, "III. Ahmed'in Hatt-ı Hümâyunları", *Selçuk Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi*, Konya, 2019. Benzer bir diğer mecmua için bkz. TSMA.d, nr. 9573.

30 Afyoncu'nun, muhatabının Nevşehirli'nin selefi Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa olduğunu öne sürdüğü hatt-ı hümâyunlar da aslında Nevşehirli'ye sadaretinin ilk günlerinde yazılanlardır (Erhan Afyoncu, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul: MSÜ Yay., 2019, s. 2-5). Örneğin bunlardan birisinde Edirne'deki III. Ahmed, Sofya'ya doğru yol alan Osmanlı ordusunun başındaki sadrazama, Hakkârî taifesinden istenen askerin Edirne'ye ulaştığını ve orduya mülaki olmak üzere yola koyulduğunu haber verir (BOA, AE.SAMD.III, 229/22015). Bu olayın, sadaret mührünü alan Nevşehirli'nin, Edirne'den Sofya'ya orduyla hareketini müteakip gerçekleştiği dönem kroniğinde açıktır (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Klasik Yay., 2013, II, 1095). Bir diğerinde III. Ahmed, sefer yolundaki sadrazamına, Diyarbakır Valisi Abdullah Paşa ve Halep Valisi Osman Paşa'nın Edirne'den askeriyle geçip gittiğini ve 10 gün içinde Sofya'ya varacağını haber verir (AE.SAMD.III, 221/21371). Adı geçen valilerin, Sadrazam Nevşehirli ve ordu yola çıktıktan 10 gün sonra Edirne'ye ulaştıkları yine aynı kronikten bellidir (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1096).

31 Bu belgelerin ufak bir kısmı da İbnül Emin, Cevdet, Hatt-ı Hümâyun tasnifleri ile Amedî Kalemi dosya tasnifi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin evrak tasnifindedir.

32 Paşanın rikâb kaymakamlığına ait yazışma örnekleri için bkz. AE.SAMD.III, 215/20797; AE.SAMD.III, 228/21935, A.AMD, 03/36 ve benzeri.

33 Gerçi (Şehid) Ali Paşa'ya Mora seferindeki fetihler üzerine yazdığı birkaç hatt-ı hümâyun sûreti bulunmaktadır (*İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094*, vr. 25b-28b; Sekmen, "Sultan III. Ahmed'in", s. 76-81).

isim olması hasebiyle (Şehid) Ali Paşa'yla arasındakiler bilinebilseydi, padişahın mevcut yazışmalarında göze çarpan şaşılacak derecedeki samimi üslubun salt Nevşehirli'ye gösterdiği teveccühten mi yoksa en azından belli bir ölçüye kadarının fitratından mı kaynaklandığını belirlemek çok kolaylaşır. Döneminde tuttuğu düzenli ve detaylı malî kayıtlarla bilinen Ali Paşa, padişahın gelen hatt-ı hümayunları titizlikle muhafaza etmiş olmalıdır. Bu belgeler -eğer günümüze ulaşmayı başarabildilerse- ya Osmanlı Arşivi'nin açılmayan sandıklarında keşfi bekliyorlardır yahut Petervaradin Savaşı'nda şehit düştüğünden Belgrad'a gömülen paşayla beraber resmî belgeleri de civar coğrafyada kalmıştır. Hasılı, III. Ahmed'in diğer sadrazamlarıyla iletişiminin mahiyetini gösteren örnek azlığı, hatta yokluğu nedeniyle Nevşehirli ile ilişkisinin boyutları hakkında fikir yürütürken ihtiyatı elden bırakmamak en doğrusu olacaktır.

Ceyb-i hümayun ve Harc-ı Hassa Defterlerine gelince, belirtildiği gibi III. Ahmed'in günlük faaliyetlerini gösteren *rûznâme* türü müstakil bir eser henüz tespit edilemediğinden özel hazinesi İç Hazine'den attığı her adımda verilen paranın kaydının tutulduğu defterlerden yararlanıldı. Bunlar ya hazine kehüdasının kendine tuttuğu geniş hacimli defterler yahut aynı kayıtların aylık olarak temize çekilip padişahın onayına sunulduğu daha küçük ölçeklileriydi. III. Ahmed'in tüm saltanatına ait kayıtlar sistematik olarak taranıp toplanan verilerle değişik konulardaki tercihlerine ilişkin istatistikler oluşturulunca, padişahın günlük yaşamındaki değişim yahut devamlılık eğilimlerini tespiti imkân doğdu.

III. Ahmed devrinde İstanbul'da görev yapan İngiliz elçileri Robert Sutton (1700-1717), Edward Wortley Montague (1716-1718), Abraham Stanyan (1717-1729) ve Earl of Kinnoul'a (1729-1736) ait 3.000 sayfayı aşan hacimdeki raporların ise Sutton'ın görevinin 4 yıllık bir kesiti (1710-1714) hariç³⁴ basılı versiyonları yoktur. Bunların büyük çoğunluğu İngiliz milli arşivinde ve az bir kısmı da milli kütüphanesinde, el yazması mektuplar şeklinde mahfuzdur. Adı geçen İngiliz elçileri, geçici görevle gelen Montague hariç, İstanbul'da 10 yılı aşan sürelerle kaldıkları için Osmanlı devlet ve toplum yapısı ile kurumların işleyişine vakıftılar. Osmanlı Devleti'nin 1710'lu yıllarda önce Ruslar ve sonra Habsburglarla yaşadığı anlaşmazlıklarda üstlendikleri

34 Akdes Nimet Kurat, *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, London: Office of Royal History Society, 1953. Bu sefirler hakkında bkz. David Bayne Horn, *British Diplomatic Representatives 1689-1789*, London: Offices of the Society, 1932, s. 151-153.

ara buluculuk misyonu da devlet ahvaline aşinalık düzeylerini artmıştı. Hatta 1718 Pasarofça Antlaşması'na giden barış görüşmeleri sürecini, 3 farklı İngiliz diplomat, 3 farklı şehirden koordineli yürüttü (biri İstanbul'da, biri Edirne'de padişahın yanında ve bir diğeri Avusturya başkenti Viyana'da).

Bunların haricinde kaynak olarak kullanılan, diğer Batılı devlet elçilerini yahut raporlarını konu edinen yayınlar, türlü vesilelerle Osmanlı memleketine gelen diğer yabancılara ait anlatılar ve daha önemlisi devrin Osmanlı müelliflerinin kaleme aldıkları *Nusretnâme*, *Târîh-i Râşid ve Zeyli* gibi vekayinâmelerinin bilgisi yeri geldikçe dipnotlarda verilecektir. Aynı şekilde, birincil kaynakların desteklendiği literatürün bilgisi de dipnotlarda yer almaktadır. Son olarak, metnin inşasında kaynakların imkân ölçüsünde çapraz kontrollere tabi tutulduğu ve bir kaynak çeşidi ya da bakış açısına angaje olmaktan kaçınıldığı belirtilmelidir. Yani, söz gelimi bir Fransız seyyahın anlattıkları ya da bir İngiliz sefirin raporu, Venedik ve Fransız gibi diğer diplomatların aktardıkları yahut devre ait kroniklerde geçen malumatla veya sadrazam-padişah yazışmalarıyla birlikte değerlendirildi.